

УДК

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-1-2>**Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,***orcid.org/0000-0002-4969-052X**доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України**Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;**доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної,**кадрової роботи та оборонного планування**Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного**(Дрогобич-Львів, Україна), vilnickiy@gmail.com*

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ РАДЯНСЬКИМИ СИЛОВИМИ ОРГАНАМИ АВІАЦІЇ У ПРОТИПОВСТАНСЬКІЙ БОРОТЬБІ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1944–1950-і рр.)¹

Мета статті – на основі невідомих та маловідомих документів показати особливості використання репресивно-каральними органами авіації у протиповстанській боротьбі та контрзаходи українських націоналістів (1944–1950-і рр.). Методологічною основою дослідження стали принципи науковості, системності, історизму, верифікації, авторської об'єктивності, а також загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) і спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методи. Використання радянськими репресивно-каральними органами авіації у боротьбі із підпіллям на всіх етапах давало свої результати. Найбільше авіація використовувалася для розвідки, здійснення бойових та пропагандистських операцій. Значно рідше її використовували для реалізації особливо важливих агентурно-оперативних комбінацій. Водночас підпілля, зі свого боку, намагалось виробити оптимальний механізм протидії використанню авіації, зменшивши тим самим свої втрати. Зокрема, вдалося встановити, що повстанці впродовж років боротьби знищили не менше 23 літаків. З них два – у Волинській області, один – Закарпатській, чотири – Дрогобицькій, два – Кам'янець-Подільській, п'ять – Львівській, три – Рівненській, п'ять – Станіславській, один – Тернопільській (хоча обстрілів та відповідно пошкоджень було набагато більше). Вдалося частково ідентифікувати марки знищених літаків: з-поміж двадцяти трьох – десять У-2 (ПО-2), один Як-3, один ІС-9. Водночас перший радянський літак повстанці знищили 2 травня 1944 р., останній – 12 травня 1946 р. Звісно, що таких випадків могло бути й більше, але поки вдалося встановити та верифікувати тільки наведені у статті події.

Ключові слова: авіація, західноукраїнські землі, протиповстанська боротьба, ОУН, УПА.

Vasyl ILNYTSKYI,*orcid.org/0000-0002-4969-052X**PhD hab. (History), Associate Professor;**Head of the Department of Ukraine's History**Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University;**Associate Professor at the Department of Mobilization,**Organizational, Staffing, Human Resources and Defense Planning**National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi**(Drohobych-Lviv, Ukraine), vilnickiy@gmail.com*

ON THE USE OF AVIATION BY THE SOVIET SECURITY FORCES IN THE ANTI-INSURGENCY STRUGGLE IN WESTERN UKRAINE (1944–1950)

The purpose of the article is to show the peculiarities of the use of aviation by repressive and punitive bodies in the anti-insurgency struggle and countermeasures of Ukrainian nationalists (1944–1950s) on the basis of unknown and little-known documents. The methodological basis of the study were the principles of scientific, systematic, historicism, verification, authorial objectivity, as well as general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. The use of aviation by the Soviet repressive and punitive authorities in the fight against the underground at all stages paid off. Most aircraft were used for reconnaissance, combat and propaganda operations. Much less often it was used in the implementation of particularly important intelligence and operational combinations. At the same time, the underground, for its part, tried to develop an optimal

¹ Стаття містить результати досліджень, проведених завдяки іменній стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук за 2021 рік.

mechanism for counteracting the use of aviation, thereby reducing its losses. In particular, it was established that the insurgents destroyed at least 23 planes during the years of struggle. Two of them are in Volyn region, one in Zakarpattia region, four in Drohobych region, two in Kamianets-Podilska region, five in Lviv region, three in Rivne region, five in Stanislavska region, and one in Ternopil region (although there were many shellings and injuries). It was possible to partially identify the brands of destroyed aircraft: among the twenty-three, ten U-2 (PO-2), one Yak-3, one PS-9. At the same time, the first Soviet plane was destroyed by the insurgents on May 2, 1944, and the last on May 12, 1946. Of course, there could have been more such cases, but so far only the events described in the article have been identified and verified.

Key words: aviation, Western Ukrainian lands, anti-insurgency struggle, OUN, UPA.

Постановка проблеми. Використання танків та авіації у боротьбі з українським визвольним рухом уже давно не є таємницею для широкого загалу. Вперше така інформація почала з'являтися у діаспорній літературі й опублікованих звітних матеріалах самого підпілля. Проте у радянських документах підтвердженнь цього, власне, як і самих масштабів застосування таких технічних засобів, донедавна було обмаль. Відкриття доступу до архівних установ і виявлення невідомих, засекречених матеріалів за сучасних умов дає можливість більш детально висвітлити зазначене питання. Адже в радянських документах ця інформація ретельно приховувалася, оскільки демонструвала масштабність боротьби і жодним чином не вписувалася в офіційну пропаганду про «залишки банд українсько-німецьких націоналістів».

Аналіз досліджень. Факти про використання танків та авіації уперше отримуємо із праць представників діаспори П. Мірчука (Мірчук, 1953; Мірчук, 1991), Л. Шанковського (Шанковський, 1996; Шанковський, 1990). Після здобуття незалежності та відкриття архівних сховищ дослідники отримали змогу працювати із раніше недоступними документами. У результаті з'явилися узагальнювальні дослідження І. Біласа (Білас, 1994а; Білас, 1994b), А. Кентія (Кентій, 1999), Ю. Киричука (Киричук, 2000; Киричук, 2003), А. Русначенка (Русначенко, 2002), у яких частково порушуються питання використання авіації як німцями, так і радянськими силовиками проти українських повстанців. Значну археографічну роботу започаткував й активно проводить В. Сергійчук (Сергійчук, 1998; Сергійчук, 2005; Сергійчук, 2005). У опублікованих ним збірниках наводяться факти використання літаків у протиповстанській боротьбі. Статті, присвячені безпосередньому застосуванню авіації у протистоянні радянської адміністрації та українських націоналістів, опублікували А. Козицький (Козицький, 2007) та В. Ільницький (Ільницький, 2015).

Мета статті – на основі невідомих та мало відомих документів показати особливості використання репресивно-каральними органами авіації у протиповстанській боротьбі та контрзаходи українських націоналістів (1944–1950-і рр.).

Виклад основного матеріалу. У боротьбі проти визвольного руху на західноукраїнських землях активно використовувалася авіація, переважно для розвідки, ведення активних бойових дій та поширення пропаганди з повітря (друкованої, усної). Ефективним було застосування авіації у тих районах, де проводилися наземні військові операції, з метою: а) виявлення підпільників, таборів і наведення на них військ; б) бомбометання і кулеметно-автоматного вогню для знищення націоналістів; в) вильотів на евакуацію поранених військовослужбовців із районів бойових зіткнень; г) оперативно-транспортних польотів для перекидання керівного оперативного командування; ґ) доставки наказів і термінових документів командирам наземних частин; д) уточнення розташування військ у разі виходу, зайняття вихідних рубежів і переміщення у ході операції; е) польотів у райони з великою кількістю підпілля, на літаках, обладнаних потужною міцною звуковою апаратурою, встановленою з метою агітації для добровільної явки, а також проведення інших урядових кампаній.

Уперше, згідно з віднайденими документами, використання радянськими силовиками авіації відбулося 31 березня 1944 р., коли 127 прикордонний полк військ по охороні тилу 2-го Білоруського фронту за підтримки групи літаків 661-го бомбардувального полку під час прочісування лісу у районі озера Безіменне Маневицького району Волинської області виявив табір повстанців. У результаті бою загинули четверо повстанців, двох затримано (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 1216. Арк. 46).

Наступна згадка використання авіації датована 21–27 квітня 1944 р. Саме у цей період з'єднаннями 17, 21, 23 і 24 бригад, 18-го кавалерійського полку, окремого танкового батальйону внутрішніх військ НКВС за підтримки двох літаків У-2 (ПО-2) у Кременецьких лісах (райони Мізоч, Кременець, Шумськ і Остріг) проводилася операція із ліквідації Південної групи УПА. Під час операції частини бригади мали понад 20 боїв із повстанцями, в результаті яких була розгромлена Кременецька група. За попередніми даними, загинули 2018 осіб, захоплені в полон – 1570. Силовики втратили вісім осіб, 49 зазнали пора-

вень, троє пропали безвісти (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 1216. Арк. 264). При цьому вони захопили: літак У-2 (ПО-2), сім гармат, п'ять станкових кулеметів, 42 ручні кулемети, 15 мінометів, шість одиниць протитанкового озброєння, 31 автомат, 398 гвинтівок, 16 пістолетів, 789 ручних гранат, 45 000 патронів, 539 мін, рацію, два телефонні комутатори, 129 коней, 120 підвод. Тобто вилучили лише 520 одиниць озброєння. На цьому прикладі можемо побачити факти приписок, які характерні для всіх радянських документів. Виявили друкарню із папером і низку продовольчих та речових складів, із яких вилучили: 35 мішків цукру, 56 тонн зерна, 270 козушків, 75 ватників, 105 штанів (НКВД–МВД ССРСР в боротьбе..., 2008: 161).

9 жовтня 1944 р., сконцентрувавши 208-й окремих стрілецький батальйон у м. Глиняни Львівської області, майор Кришень зустрівся із підполковником Арошиним – командиром авіачастини (польова пошта 015424), у якій напередодні були вбиті повстанцями четверо військовослужбовців, останній запропонував підтримати операцію шістьма бойовими літаками. Майор Кришень розробив план операції і сигнали взаємодії з авіацією, яка із 7.30 до 8.30 10 жовтня 1944 р. мала провести бомбардування табору повстанців у лісовому масиві. Так і відбулося: літаки по одному з'являлися над ціллю і з 800 метрів скидали касети із бомбами вагою 50–100 кг. 6-й літак, роблячи захід, втратив орієнтування і через туман скинув касети з бомбами у долині річки Полтви, де на лівому березі базувався загороджувальний взвод 1-ої стрілецької роти під командуванням молодшого лейтенанта Ільїна. Шість бомб впали у районі заслону 3-го взводу. Як результат, сім осіб сержантського і рядового складу отримали осколкові поранення, два із них залишилися у строю (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 31. Арк. 140).

24 жовтня 1944 р. до Тербовлянського РВ НКВС Тернопільської області надійшли дані про те, що у с. Сороки дислокується повстанська група УПА чисельністю понад 100 осіб, яка направила у найближчі села дрібні групи для здійснення бойових та пропагандистських акцій. Для знищення відділу повстанців у район с. Сороки була вислана чекістсько-військова група загальною чисельністю до 120 осіб. Уранці 25 жовтня, оточивши село Сороки, чекістсько-військова група зав'язала бій із упівцями, в ході якого було встановлено, що чисельність повстанців майже 300. Силовики змушені були визнати, що повстанці мали чисельну перевагу в озброєнні, зайняли вигідні позиції в обороні, через це чинили завзятий опір. Бій тривав із 7.00 до 15.00. О 15.00 над місцем

бою пролітали літаки військової частини, що дислокувалися на території Тернопільської області, помітивши перестрілку, за допомогою вимпела зв'язалися із чекістсько-військовою групою із за сигналом останньої штурмували бази спротиву повстанців. У результаті бою і штурму із повітря було вбито 76 повстанців, із яких 15 згоріли у підпалених будинках. Решта, розбившись на дрібні групи, відійшли. Силовики захопили: станковий і танковий кулемети, 40 гвинтівок, три пістолети, 20 000 патронів. Крім того, писали про знищення вогнем трьох кулеметів. При цьому вони визнали власні втрати – дев'ять убитих, шість поранених, три пропали безвісти («Особые папки» Сталіна і Молотова..., 2010: 100–101).

У період з 7 до 27 грудня 1944 р. авіагрупа 6-го авіаполку за взаємодії із наземними силами здійснила 21 бойовий виліт для розвідки і бомбардувань відділів УПА. Так, 26 грудня літаки, які вилетіли на виконання бойового завдання, через несприятливі метеоумови змушені були повернутися. Пролітаючи на висоті 100–150 метрів над «Чорним Лісом» у районі на захід від сіл Хмелівка і Глибока Станіславської області, вони виявили великий повстанський табір із трьома спостережними вежами та розпаленими багаттями. Тому на цей табір скинули 25 бомб, відбулися вибухи, а повстанців, які розбігалися, розстрілювали із літака кулеметним вогнем. У Богородчанському районі мали місце випадки, коли після бомбардування повстанців, які втікали із лісу, вбивали наземні сили 27-го прикордонного відділу. Авіація бомбардувала скупчення повстанців у горах Яремчанського району. За цей період авіація провела 16 бомбардувань, в результаті яких розбили 12 таборів повстанців. Під час бомбардувань повстанці відстрілювалися із кулеметів. Один літак отримав три пробоїни, другий – одну. Авіація використала 100 бомб, 80 гранат, 1 500 патронів (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 91. Арк. 26–27).

Починаючи з 10 січня 1945 р. радянські літаки впродовж двох тижнів бомбардували «Чорний Ліс». Щоб забезпечити себе від авіаційних бомбардувань, підпільники розпалювали вогнища-обманки, які мали імітувати місця їх перебування. 19 січня два курені УПА П. Вацика-«Прута» і О. Хіменця-«Благого» були атаковані вісьмома радянськими літаками у с. Глибока Богородчанського р-ну. Згідно з радянськими свідченнями, один літак вони втратили, а партизанські підрозділи відступили до с. Грабівка Перегінського р-ну. 21 січня курінь «Месників» (командир «Благий») розбив три роти ВВ НКВС, попри те, що у бою ворога підтримали два літаки У-2 (ПО-2) («Особые папки» Сталіна і

Молотова ..., 2010: 170; Козицький, 2007: 76–77). 21 січня 1945 р. розвідувально-пошукова група 27-го прикордонного відділу військ НКВС Прикарпатського округу під час проведення операції у районі с. Глибівка Богородчанського району Станіславської області виявила повстанську групу чисельністю близько 350 осіб та зав'язали із нею бій. Результатом завзятого бою силовики називали загибель 57 повстанців. Наголошували, що у бою брали участь два літаки У-2 (ПО-2). Захопили сім ручних кулеметів і 34 гвинтівки («Особые папки» Сталіна і Молотова..., 2010: 170).

Упродовж 15–17 січня 1945 р. прикордонні війська НКВС Прикарпатського округу чисельністю 120 осіб проводили операцію з пошуку повстанців у Журавнівському районі Дрогобицької області. До неї залучили бронетранспортер, а також авіацію. Згодом силовики звітували про загибель 148 повстанців, 12 взятих у полон, затримання 18 запідозрених у націоналістичній діяльності (Органы государственной безопасности СССР..., 2014: 198–201).

Найбільш масштабна операція з ліквідації підпілля Карпатського краю відбулася на Станіславщині у період із 1 квітня до 5 травня 1945 р. Загалом до участі у ній залучили 8 259 осіб, вісім танків БТ-7 (швидкісні танки), 20 літаків У-2 (ПО-2), два бронепоезди (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 2–9; Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 108. Арк. 137). Її результати були такими: вбито 2 157 підпільників, захоплено 6 311, затримано 2 421 пособники, 130 дезертирів із ЧА, 8 013 тих, які ухилялися від служби у ЧА, 5 847 для фільтрації, добровільно з'явилися з повинною 3 997 підпільників. Крім того, виселено 772 сім'ї (1 800 осіб). Таким чином, всього було виселено і захоплено 30 676 осіб. При цьому у цієї кількості осіб вилучили лише 1 660 одиниць зброї (13 мінометів, 10 ПТР, 28 станкових кулеметів, 127 ручних кулеметів, п'ять гранатометів, 244 автомати, 1 054 гвинтівки, 179 пістолетів, 3 998 ручних гранат, 3 900 мін, 585 124 патронів до гвинтівки). Загалом на всіх етапах операції було задіяно 20 літаків У-2 (ПО-2), які здійснювали розвідку та ліквідацію підпільників (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 254–273; Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 174–175, 177–177 зв.). Саме на цьому прикладі можемо зафіксувати факт приписок, які характерні для всіх радянських звітів. Інакше кажучи, різниця між загиблими, захопленими і вилученою зброєю становить майже в 200 разів. Самі спецслужби констатували, що під час цієї операції особливо допомогла авіація (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 28 (1960). Спр. 15. Арк. 133).

Значна увага приділялася оперативному здобуттю нових даних про підпілля від щойно захоплених. Їх намагалися терміново реалізувати. Застосовувалася також, крім віддрукованих наказів, усна агітація, яка здійснювалася з повітря за допомогою звукової установки «Голос неба», вмонтованої на літаку У-2 (ПО-2). Незважаючи на значну кількість нелетних днів, широко використовувалися літаки авіагрупи 6-го ОАП (Окремий авіаційний полк). Діями авіації контролювався весь район операції, що допомагало знаходити групи і наводити на них наземні війська. Це сковувало рухливість відділів під час світлого періоду доби, морально впливало на підпільників і місцеве населення. Віднайдені місця їхнього можливого перебування піддавали бомбардуванню і обстрілу з повітря, чим часто відділам наносилися серйозні втрати (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 264; Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 108. Арк. 7). Загалом була сформована оперативна авіагрупа від 6-го ОАП у кількості 13 літаків У-2 (ПО-2) і двох літаків Р-5. Вона базувалася на аеродромі м. Станіслав. Під час операції оперативна авіагрупа поповнилася 10 екіпажами 5-го ОАП. Щоденно для них розроблялися завдання, плани розвідки із зазначенням конкретних районів і порядку виконання цих завдань. Робота екіпажів планувалася так, що на аеродромі постійно перебували два–чотири екіпажі, готові до негайного вильоту (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 265; Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 108. Арк. 8). Кожний район обслуговувався парою літаків, які здійснювали два–три і більше польотів на день. Тривалість перебування літака над ділянкою за виліт – від 1,5 до 2,5 години. 7 травня 1945 р. від 11.10 до 12.45 пара екіпажів У-2 (ПО-2) виявила групу повстанців у с. Посіч Лисецького р-ну Станіславської області, розшукала війська і навела їх на підпільників. Унаслідок цього вдалося захопити 24 націоналістів. Розвідка лісових масивів, особливо ранішня, дозволяла екіпажам, виявивши дим від вогнищ, здійснити підхід із сонячної сторони на притисених двигунах. Маршрут польоту над районом розвідки будувався так, щоб за один виліт екіпаж зміг проглянути свою ділянку декілька разів. Широко застосовувалася розвідка боєм, тобто у разі виявлення у густому лісі криївок екіпажі скидали по дві–три бомби АО-2,5, АО-8, а потім встановлювали наявність підпільників. Завдання у разі бомбардування ставилося у кожному окремому випадку штабом керівництва. Виліт на бомбардування, залежно від ситуації, здійснювався залповим ударом усіма екіпажами одночасно

чи безперервним затяжним вогнем. Основними калібрами бомб для бомбометання на групи, які переховувалися у лісових масивах, були АО-2,5, АО-8 і АО-25 у касетах (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 266–267). Кількість вильотів постійно збільшувалася. Так, якщо у перші дні авіагрупа проводила 20–25 польотів, то у другу половину операції їхня кількість виросла до 58–60. Чекісти констатували, що авіагрупи впоралися зі своїм завданням. Робота авіагрупи в Станіславській області за період від 1 квітня до 9 травня 1945 р. завершилася. Її результати: 678 вильотів, 1 237 годин оперативних польотів, знайдено 54 відділи, 997 підпільників, бомбардувалося 28 груп, скинуто 1 313 бомб, використано 8 850 патронів, вбито 47 підпільників (із кулеметів), надано 92 розвідувальні повідомлення, здійснено 41 транспортний виліт на перекидування оперативних працівників і поранених (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 268). Фактично поденні звіти із роботи 6 ОАП ПВ НКВС подані у звітах внутрішніх військ НКВС (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 144; Т. 145).

Відзначимо, що всі такі вильоти ретельно готувалися. Зберігся складений заступником командира 6-го ОАП ПВ НКВС УО капітаном Шаховим та помічником начальника штабу 6-го ОАП ПВ НКВС УО старшим лейтенантом Виноградовим план «Розвідки авіагрупи 6-го авіаційного полку прикордонних військ Українського округу у Станіславській чекістсько-військовій операції на 3 квітня 1945 р.». Плани, у яких вказувалася територія розвідки, назви літальних апаратів, час розвідки, прізвища пілотів, затверджувалися начальником прикордонних військ НКВС Українського округу генерал-лейтенантом Бурмаком (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 103. Арк. 38–39). Аналогічні плани (для 6-го ОАП ПВ НКВС) склали на 4, 5, 6 і 7 квітня 1945 р. (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 103. Арк. 40–44). Окремо готувалися спеціальні завдання екіпажам. Так, у завданні за 24 березня 1945 р. «Командиру екіпажу літака ПО-2 № 15 молодшому лейтенанту Борисову» наказувалося провести авіарозвідку районів Котів, лісових масивів із позначками 199,9 і 199,3, Дубище, Цумань, Бичаль. У разі виявлення повстанців скинути вимпел своїм військам і вивести підрозділи, що діяли у цьому районі, для їхньої ліквідації. Про результати розвідки необхідно було одразу доповісти керівництву операції (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 137. Арк. 158). У документах внутрішніх військ НКВС збереглися десятки наказів про проведення авіарозвідок для вияв-

лення повстанців з подальшим сигналізуванням наземним відділам, переслідуванням та знищенням. Готувалися спеціальні польотні листи екіпажам конкретних літаків (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 137. Арк. 159, 161–166, 170–171; Т. 139. Арк. 84, 99).

Однак окремі командири не надавали належного значення матеріалам авіарозвідки, тому багатьом виявленим повстанським відділам вдавалося легко уникати втрат. З цього приводу начальник штабу Внутрішніх військ НКВС Українського округу полковник Брагін 23 квітня 1945 р. писав командирам 169-го і 277-го стрілецького полку внутрішніх військ НКВС, що літаки У-2 (ПО-2) № 4 і 15 із обслуговуючими екіпажами, що перебували при оперативній групі, показали відмінні результати із виявлення відділів УПА і наведення військових підрозділів для їх ліквідації. Як приклад наводилися операції із ліквідації групи відділу особливого призначення (далі – ВОП) «Богдана» (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 98. Арк. 21–22). Так, упродовж тривалого часу у південних районах Волинської області оперувала ВОП, яку очолював «Богдан». Він періодично групував місцеві боївки, формуввав великі відділи, нападав на радянський партійний актив, здійснював бойові акції. Сама група ВОП налічувала 25–30 осіб. 8 квітня 1945 р., за даними УНКВС, відділ 277-го стрілецького полку (230 осіб) під командуванням заступника командира полку, майора Міняєва у взаємодії із двома літаками У-2 (ПО-2) оточив ВОП у Садівському лісі (34 км західніше від Луцька) і повністю її ліквідували. У бою загинули 23 повстанці, захопили одного повстанця та сім симпатиків, вказувалася територія розвідки, назви літальних апаратів, час розвідки, прізвища пілотів. Наведемо унікальну цитату із звітнього документа, у якому відчувається легке захоплення повстанцями: «Звертає на себе увагу весь особовий склад банди, добре одягнений, підстрижений, вибритий, у чистій білизні, більшість у військовій формі, а керівний склад у формі офіцерів ЧА. Керівник банди «Богдан» був одітий у шинель на шовковій підкладці при генеральських погонах і з трьома урядовими нагородами» (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 128. Арк. 176).

Попри суттєву допомогу авіації мала місце й низка малоефективних польотів. Так, у записці по «ВЧ» пілота молодшого лейтенанта Борисова генерал-лейтенанту Бурмаку та командира 6-го ОАП ПВ НКВС підполковнику Гриньову зазначалося, що за третю декаду червня 1945 р. він мав 15 вильотів (загальний

наліт становив 29 годин 30 хвилин). При цьому виявив лише одну групу підпільників. Витратив: 701 кг пального, 90 кг масла, 70 патронів «ГТ», 120 патронів «ДА», 3 бомби АО-8, 10 ракет. Моторесурс – 185 годин (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 139. Арк. 63).

Збереглися й документи про практичний механізм роботи авіації. Зокрема, пілот молодший лейтенант Борисов і штурман молодший лейтенант Клімов доповідали начальнику штабу ВВ НКВС Українського округу полковнику Брагіну, що 16 червня 1945 р. о 13.40 екіпаж № 15 виявив вісім повстанців (координати 1020 – Тернопільська область). Цю інформацію відразу ж повідомили військовим підрозділам, які діяли поруч, а ті почали переслідування. Екіпаж, зі свого боку, приступив до бомбометання та обстрілювання, у результаті чого двох повстанців було вбито, четверо втекли до лісу, а два – у напрямі станції Тересин. Навіть така цікава деталь – екіпаж побачив, як у вбитого повстанця з-за пазухи виймали папери (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 139. Арк. 151).

Залучення літаків до протиповстанської боротьби тривало й у наступні роки. Так, у січні 1946 р. літаки У-2 (ПО-2) використовувалися у Рівненській області для боротьби проти ОУН і УПА (Пограничные войска СССР..., 1975: 299–300). Зокрема, 23 січня 1946 р. авіація 6-го ОАП у районі Дубно виявила боївку ОУН. У цьому бою загинули сім осіб (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 143. Арк. 326).

Особливо енергійно радянські спецслужби за допомоги авіації полювали за вищими керівниками підпілля. Наприклад, отримавши інформацію, що Р. Шухевич перебуває у Чорному лісі на Станіславщині, у ймовірних місцях здійснювали бомбардування, а також розвідку. Проте Р. Шухевичу вдалося вислизнути (Літопис УПА. Т. 19, 1992: 154).

Використовували авіацію і для поширення пропаганди (листівок, закликів, усної інформації) (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 74). Самі повстанці також фіксували пропагандистську роботу з літаків. Так, у «Звіті з виконання лютневих інструкцій» (Калуш) 31 грудня 1945 р. зазначалося, що радянські силовики із літаків скидали пропагандистські листівки. Про пропагандистсько-агітаційне використання авіації довідуємося з радянських документів. Наприклад, у Дрогобицькій області розкидали з літака над лісовими масивами 50 000 примірників наказу Міністра внутрішніх справ УРСР від 10 листопада 1946 р. (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 219. Арк. 136). Відомі також факти використання авіації під час

масово-агітаційних кампаній, що давало можливість за короткий проміжок часу поширювати значну кількість друкованої продукції. Наприкінці 1946 – початку 1947 р. у місцях дислокації повстанців скинули 200 000 примірників листівок у Львівській області, Волинській – 200 000, Станіславській – 155 000 (з них 20 000 літаками), Дрогобицькій – 150 000, Чернівецькій – 30 000 листівок (Літопис УПА. Нова серія. Т. 5, 2002: 244–258). Іноді у разі розповсюдження тексту агітаційних звернень з літака одночасно працював радіопередавач «Голос неба», з якого від українських націоналістів в ультимативній формі вимагали виходити з повинною (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 275; Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 108. Арк. 40).

Звісно, що перехід націоналістів на діяльність малими групами також вплинув на використання авіації. Наприкінці 1940-х рр. вона використовувалася значно менше, хоча інколи мали місце масштабні операції. Лише в червні 1950 р. УМДБ у Рівненській, Тернопільській та Станіславській областях провело 13 успішних операцій із застосуванням літаків. У результаті комбінованих дій літаків та чекістсько-військових груп у густих посівах було виявлено і ліквідовано 17 підпільників ОУН. У них вилучили 29 одиниць зброї та різні документи (Ішук, Ніколаєва, 2008: 141). 10 серпня 1950 р. о 18.20 під час проведення чекістсько-військової операції по боротьбі з підпільниками у Станіславській області екіпажем літака 6-го окремого авіаполку Прикордонних військ МДБ Українського округу під командуванням підполковника Сердюкова у взаємодії із пошуковою групою 88-ї дивізії внутрішніх військ МДБ у районі с. Павлівка Станіславського р-ну було вбито одного підпільника (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 101 (1954). Спр. 11. Арк. 183). Останні факти бойового застосування авіації проти визвольного руху припадають на 1951–1952 рр. Так, із літака біля с. Туринка Жовківського району Львівської області був вбитий провідник Великомоствіського районного проводу ОУН «Марко» (Козицький, 2007: 78).

Маємо також факти використання авіації в агентурно-оперативних комбінаціях. Так, у плані виводу М. Твердохліба-«Грома» на зустріч із спецагентами УМВС серед іншого рекомендувалося у травні 1953 р. провести такий захід – увечері над територією Солотвинського району Станіславської області біля ймовірних місць переховування М. Твердохліба організувати проліт літака із таким розрахунком, щоб шум моторів було чути населенню навколишніх сіл. Відтак вранці силовики мали провести лжепошуки парашутист-

тів у прилеглих лісових масивах і на околицях цих сіл. Паралельно через агентуру поширити інформацію про пошук парашутистів, які вночі десантувалися. Розрахунок був на те, що чутки про появу парашутистів дійдуть до самого «Грома». Відтак після завершення пошуків під виглядом парашутистів планувалося відправити у села Солотвинського району агентів МВС УРСР для встановлення зв'язку із «Громом» чи групами підпільників, які його забезпечували (ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 19 (1959). Спр. 7. Арк. 68–69).

Окремим складником питання використання авіації є контрзаходи українських націоналістів. Мали місце випадки, хоча й поодинокі, знищення повстанцями авіації супротивника (звісно, що більшість знищених літаків перебували на землі, а не в повітрі). У цій статті наведемо всі віднайдені випадки знищення радянських літаків, оскільки вважаємо публікацію такого зібраного переліку важливою. Так, перше офіційне повідомлення у радянських документах зафіксовано 2 травня 1944 р., коли у двох кілометрах від с. Тутовичі Сарненського району Рівненської області У-2 (ПО-2) здійснив вимушену посадку, пілот пішов, не забезпечивши охорону, а вночі невідомі особи спалили літак (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 1216. Арк. 319). Уже 8 травня 1944 р. біля с. Синельникова (так у документі, очевидно назва перекручена) Кам'янець-Подільської області повстанці збили літак У-2 (ПО-2), який пілотував лейтенант Гладков (був поранений та відправлений у лікарню).

28 травня 1944 р. на території Корецького району Рівненської області біля с. Бабино зробив вимушену посадку радянський літак-винищувач. Того ж дня до нього підійшли повстанці, які вбили пілота і спалили літак.

31 травня 1944 р. у районі м. Славути Кам'янець-Подільської області повстанці збили літак У-2 (ПО-2).

12 липня 1944 р. у районі с. Красноволя Волинської області повстанці збили поштовий літак, він та кореспонденція згоріли, пілот залишився неушкодженим (ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 87 (1951). Спр. 33. Т. 2. Арк. 424; Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 28. Арк. 17).

6 серпня 1944 р. у районі с. Новосілки Яворівського району Львівської області повстанці збили літак У-2 (ПО-2), у якому перебували два капітани ЧА (обидва загинули) (Справка «По докладу о возникновении, организационном построении и практической деятельности «Украинской Повстанческой Армии» (УПА)». Приватний архів В. Ільницького. Арк. 165).

12 серпня 1944 р. біля м. Рава-Руська Львівської області повстанці знищили радянський літак, який зробив вимушену посадку посеред поля. Повстанці вбили старшого лейтенанта Ліховіда та двох механіків.

29 серпня 1944 р. за 12 км від м. Дрогобич у напрямі м. Стрий група УПА кулеметним вогнем збила літак У-2 (ПО-2) 8-ї повітряної армії (загинули підполковник Микола Поляков і пілот) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1954). Спр. 5. Арк. 5; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 22. Арк. 55; Спр. 24. Арк. 13; Спр. 34. Арк. 23).

12–19 вересня 1944 р. у Чорному лісі – Болохівські ліси – Перегінські ліси Станіславської області було збито літак, а пілота Олександра Придачина захоплено в полон (Козицький, 2007: 78).

5 жовтня 1944 р. о 11.30 лейтенант Кузьма Петров та інженер молодший лейтенант Колесов літаком У-2 (ПО-2) вилетіли із аеродрому Гординя за маршрутом Гординя – Рудки – Комарно – Грушів та назад до Гордині. Мета польоту – виявлення групи УПА (600 осіб) у районі Комарно. Однак літак не повернувся, тому старший оперуповноважений ОКРО НКО СМЕРШ капітан Міхеєв припустив, що його могли повстанці збити (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 36. Арк. 63).

9 жовтня 1944 р. у районі залізничної станції Сошичне Камінь-Каширського району група підпільників напала на екіпаж літаків «ІЛ-2» і У-2 (ПО-2), які здійснили посадку у цьому районі. Повстанці зняли із літаків озброєння і зірвали обшивку сидінь (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 44. Арк. 201 зв.).

21–28 жовтня 1944 р. біля Войнилова Станіславської області повстанці збили літак (Козицький, 2007: 78). За інформацією А. Козицького, повстанці також збили транспортний літак ПС-9 (АНТ-9) із 8-го окремого транспортного авіаполку у м. Стрий (Козицький, 2007: 78).

3 грудня 1944 р. підпільники спалили літак, який зробив вимушену посадку у районі с. Загір'я Заложцівського району Тернопільської області (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 150. Арк. 49).

3 грудня 1944 р. о 10.35 вилетіли в парі два екіпажі літаків У-2 (ПО-2) № 3 і № 6 у складі командира ескадрильї майора Смірнова, бортмеханіка Басова, командира звена лейтенанта Юсупова, штурмана молодшого лейтенанта Бушеева. Маршрут польоту – Рівне – Корець, район розвідки Городниця – Рівне. У 13.25 літаки здійснили посадку на аеродромі Рівне, пробувши у повітрі 2 год 50 хв. (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 44. Арк. 292).

13 грудня 1944 р. у с. Витків Львівської області підпільники збили і спалили один літак (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 34. Арк. 206).

У 1945 р. темпи боротьби не спадали. Уже 9 січня 1945 р., виконуючи бойове завдання із пошуку повстанських відділів у Комарнівських лісах (у с. Велика Горожанка Дрогобицької області), смертельно поранили капітана Максима Агеєнкова із 6-го ОАП ПВ НКВС Українського округу.

24 січня 1945 р. біля с. Селище Камінь-Каширського району у повітрі загорівся та здійснив вимушену посадку літак-винищувач «Як-3»; він був спалений, його пілот захоплений повстанцями (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 47. Арк. 62; Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 116. Арк. 155).

8 лютого 1945 р. повстанці спалили літак, який здійснив вимушену посадку у районі Бакоржин Рівненської області (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 116. Арк. 118).

14 березня 1945 р. у районі села Добринів Рогатинського району повстанці підбили літак У-2 (ПО-2) військової частини 54-ої авіаційної дивізії. Пілота забрали, сам літак силовики знайшли, він мав кілька пробоїн. Відділ, який здійснив цю акцію, встановити не вдалося (ДАІФО. Ф. Р-753. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 259).

29 квітня 1945 р. відділ УПА (чисельністю 30–40 осіб) недалеко від с. Радванці Пустомитівського району (тепер – Червоноградського р-ну) Львівської області помітив літак У-2 (ПО-2) (належав військовій частині № 29702, 8-ВА 4-го Українського фронту), біля якого перебував старший сержант Федір Мироненко (працівник штабу) та разом із ним прилетів гвардії майор Олексій Старченко. Відтак Ф. Мироненка було вбито, а літак підпалено (АУСБУЛО. Спр. П-40408. Арк. 21; Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 149. Арк. 238; Т. 151. Арк. 57–57 зв.).

22 червня 1945 р. підпільниками був підбитий і спалений після вимушеної посадки літак У-2 (ПО-2) біля с. Войнилів Станіславської обл. Втрати оцінювалися у 17 000 рублів (Літопис УПА. Нова серія. Т. 4, 2002: 317; Козицький, 2007: 78; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 77. Арк. 137).

1–2 вересня 1945 р. у Львівській області відбувався бій силовиків із сотнею «Перемоги», яка перейшла через кордон із Польщі. До цього бою залучили два літаки У-2 (ПО-2), які проводили розвідку із висоти 100 метрів, вказували наземним силам рух повстанців по лісових дорогах, які добре проглядалися із повітря. Загалом сотня втратила (з 1 до 10 вересня) 81 повстанця (вбитими й заарештованими). Силовики захопили 58 одиниць зброї. Втрати радянської сторони становили чет-

веро вбитих і п'ятеро поранених прикордонників (Пограничные войска СССР ..., 1975: 274–277).

У ніч на 27 вересня 1945 р. у с. Городилів Золочівського району Львівської області спалений літак і вбитий вартовий молодший сержант Журавель (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 125. Арк. 36).

14 жовтня 1945 р. помічник начальника адміністративно-господарського відділу авіакорпусу старшина Шмідський і пілот 40-ї авіаескадрильї старшина Труфанов здійснили вимушену посадку літака У-2 (ПО-2) у районі с. Хітар Славського району Дрогобицької області. Старшина Шмідський віз 40 000 рублів і 832 000 чеських крон для видачі зарплати військовослужбовцям у м. Мукачево. Після посадки Труфанов і Шмідський, взявши із собою гроші, пішли у село, але через 30 хвилин повернулись до літака у супроводі двох учительок. За 40–50 м від літака вони були обстріляні зі всіх сторін бійцями УПА. Старшина Шмідський потрапив у полон до відділу УПА, а Труфанов зумів втекти і повідомив про те, що трапилося. Після цього була направлена рота військовослужбовців, яка виявила спалений літак, а гроші були забрані в Головний осередок пропаганди П. Федуну-«Полтаві» (Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны ..., 2012: 814; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 123. Арк. 44 зв.; Ф. 65. Спр. 9112. Т. 1. Арк. 11; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 59. Арк. 28).

У своєму звіті підпільники писали, що в ніч на 2 листопада 1945 р. три повстанці, які поверталися із с. Загвіздя (тепер Тисменецького району Івано-Франківської області) Станіславського району Станіславської області, натрапили на літак-розвідник, що мав летіти до м. Станіслав. Однак пілоти забрали з нього всі важливі речі та пішли до Станіслава. Повстанці, пробивши бак з паливом, запалили літак і він згорів (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 58. Арк. 176; Спецсообщение «О сожжении самолета ПО-2». Приватний архів В. Ільницького. Арк. 300).

Стрільці підвідділу 473 «Грузина» (звіт за перше півріччя 1946 р.) 12 травня 1946 р. обстріляли літак, який впав на Закарпатті у с. Верещке. Втрати – один убитий, один поранений (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 48. Арк. 115; Шанковський, 1990: 216).

Звісно ж, під час використання авіації траплялися й надзвичайні події та нещасні випадки. Так, 17 січня 1945 р. ІЛ-4 (із військово-повітряних сил ЧА) помилково збив літак. Щоправда, екіпаж літака дивом залишився неушкодженим і перебував у м. Буськ (Архів Внутрішніх військ НКВС. Т. 134. Арк. 86).

Упродовж листопада–грудня 1945 р. у частинах Львівського військового округу зафіксовано 10 катастроф літаків (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 4. Спр. 8. Арк. 233). Довелося навіть подавати спеціальну пояснювальну записку до зведення надзвичайних подій по Львівському військово-повітряному округу (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 4. Спр. 8. Арк. 188).

Нещасні випадки траплялися й надалі. 26 серпня 1946 р. над аеродромом м. Мукачево сталася катастрофа літака ЛА-7, пілотованого командиром 4 АЕ – героєм Радянського Союзу майором Мурашкіним, який при цьому загинув (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 4. Спр. 8. Арк. 334). 1 липня 1952 р. о 8.30 на околиці Заболотова Станіславської області впав реактивний літак військової частини № 06809, яка дислокувалася у м. Коломия. Літак здійснював тренувальні польоти. Екіпаж із трьох осіб загинув. Через пожежу, що виникла після падіння літака, згоріли три будинки місцевих мешканців (ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 4. Арк. 254). 20 лютого 1953 р. о 13.45 у районі с. Чернелиця і хут. Заболоти Чернелицького району Станіславської області у повітрі загорівся реактивний літак, який впав та розбився, загинули три особи (ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 105 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 220).

Висновки. Отже, використання радянськими репресивно-каральними органами авіації у боротьбі із підпіллям на всіх етапах давало свої результати. Найбільше авіація використовувалася для розвідки, здійснення бойових та пропагандистських операцій. Значно рідше її використовували для реалізації особливо важливих агентурно-оперативних комбінацій. Водночас підпілля, зі свого боку, намагалося виробити оптимальний механізм протидії використанню авіації, зменшивши тим самим свої втрати. Зокрема, вдалося встановити, що повстанці впродовж років боротьби знищили не менше 23 літаків. З них два у Волинській області, один – Закарпатській, чотири – Дрогобицькій, два – Кам'янець-Подільській, п'ять – Львівській, три – Рівненській, п'ять – Станіславській, один – Тернопільській (хоча обстрілів та відповідно пошкоджень було набагато більше). Вдалося частково ідентифікувати марки знищених літаків: з-поміж двадцяти трьох – десять У-2 (ПО-2), один Як-3, один ПС-9. Водночас перший радянський літак повстанці знищили 2 травня 1944 р., останній – 12 травня 1946 р. Звісно, що таких випадків могло бути й більше, але поки вдалося встановити та верифікувати тільки наведені у статті події.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів Внутрішніх військ НКВС.
2. Архів управління Служби безпеки України у Львівській області.
3. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз. У двох книгах. Київ : Либідь; Військо України, 1994. Книга друга : Документи та матеріали. 688 с.
4. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Київ : Либідь; Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ДАІФО).
6. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО).
7. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО).
8. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО).
9. Ільницький В. Застосування авіації радянськими репресивно-каральними органами у боротьбі проти визвольного руху в Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Літопис Бойківщини. Журнал, присвячений дослідям історії, культури і побуту бойківського племені*. 2015. Ч. 1/88 (99). С. 66–74.
10. Іщук О., Ніколаєва Н. Застосування радянськими спецслужбами допоміжних засобів у боротьбі з підпіллям ОУН та УПА. *Український визвольний рух*, 12. 2008. С. 134–163.
11. Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.
12. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. 304 с.
13. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
14. Козицький А. Авіаційні епізоди з історії УПА. *Військово-історичний альманах*. 2007. Ч. 1 (14). С. 73–88.
15. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1: 1943–1945. 596 с.
16. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2: 1946–1947. 572 с.
17. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19: Група УПА «Говерля». Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / упоряд. Петро Содоль. Торонто; Львів : Літопис УПА, 1992. Кн. 2. 360 с.
18. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. Мюнхен : Ціцерон, 1953. 319 с.

19. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. Львів : Просвіта, 1991. 448 с.
20. НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956). Сборник документов. / составители: Н. И. Владимиров, А. И. Кокурин. Москва : Объединенная редакция МВС России, 2008. 640 с.
21. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Т. VI: Победа (1 января – 9 мая 1945 г.). Москва : Кучково поле, 2014. 560 с.
22. «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. / упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів : ЛА «Піраміда», 2010. 594 с.
23. Пограничные войска СССР 1945–1950. Сборник документов и материалов / ред. издат. А. Г. Синельников. Москва : Наука, 1975. 760 с.
24. Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940– 50-х роках. Київ : Університетське видавництво «Пульсари», 2002. 519 с.
25. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. 944 с.
26. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
27. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
28. Спецсообщение «О сожжении самолета ПО-2». Приватний архів В. Ільницького. Арк. 300.
29. Справка «По докладу о возникновении, организационном построении и практической деятельности «Украинской Повстанческой Армии» (УПА)». Приватний архів В. Ільницького. Арк. 155–176.
30. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. / под ред. А. Н. Арзизова. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. Т. 2: 1944–1945. 1167 с.
31. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. Історія українського війська (1917–1995) / упоряд. Ярослав Дашкевич. Львів : Видавництво «Світ», 1996. С. 482–695.
32. Шанковський Л. УПА на Стрийщині. *Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болахівщини, Долинищини, Рожнітивщини, Журавенищини, Жидачівщини і Миколаївщини*. Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990. Т. 1. С. 193–218.
33. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України).

REFERENCES

1. Arkhiv Vnutrishnikh viisk NKVS.
2. Spravka “Po dokladu o voznykovenyy, orhanyzatsyonnom postroenyy u praktycheskoi deiatelnosti “Ukraynskoi Povstancheskoi Armyy” (UPA)”. Pryvatnyi arkhiv V. Ilnytskoho. Ark. 155–176.
3. Spetssoobshchenye “O sozhzhenyy samoleta PO-2”. Pryvatnyi arkhiv V. Ilnytskoho. Ark. 300.
4. Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti. Spr. P-40408.
5. Bilas I. Represyvo-karalna systema v Ukraini 1917–1953. Suspilno-politychnyi ta istorychnyi analiz [Repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953. Socio-political and historical analysis]. U dvokh knykhakh. Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. Knyha druha: Dokumenty ta materialy. 688 s. [in Russian].
6. Bilas I. Represyvo-karalna systema v Ukraini 1917–1953. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953. Socio-political and historical-legal analysis]. U dvokh knykhakh. Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. Kn. 1. 432 s. [in Ukrainian].
7. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU).
8. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (dali – DAIFO).
9. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO).
10. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti (dali – DAKhO).
11. Ilnytskyi V. Zastosuvannia aviatsii radianskymy represyvo-karalnymy orhanamy u borotbi proty vyzvolnoho rukhu v Karpatskomu krai OUN (1945–1954) [The use of aviation by the Soviet repressive and punitive bodies in the struggle against the liberation movement in the Carpathian region of the OUN (1945–1954)]. *Litopys Boikivshchyny. Zhurnal, prysviachenyi doslidam istorii, kultury i pobutu boikivskoho plemeny*. 2015. Ch. 1/88 (99). S. 66–74 [in Ukrainian].
12. Ishchuk O., Nikolaieva N. Zastosuvannia radianskymy spetssluzhbamy dopomizhnykh zasobiv u borotbi z pidpilliam OUN ta UPA [The use of Soviet special services aids in the fight against the OUN and UPA underground]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 12. 2008. S. 134–163 [in Ukrainian].
13. Kentii A. Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946–1956 rr.) [Essay on the OUN–UPA struggle in Ukraine (1946–1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian].
14. Kyrychuk Yu. Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX stolittia [Essays on the history of the Ukrainian national liberation movement of the 40s–50s of the XX century]. Lviv: LDU imeni Ivana Franka, 2000. 304 s. [in Ukrainian].
15. Kyrychuk Yu. Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian national movement of the 40–50s of the XX century: ideology and practice]. Lviv: Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian].
16. Kozytyskyi A. Aviatsiini epizody z istorii UPA [Aviation episodes from the history of the Ukrainian Insurgent Army]. *Viiskovo-istorychnyi almanakh*. 2007. Ch. 1 (14). S. 73–88 [in Ukrainian].
17. Litopys Ukrainskoi Povstanskoii Armii. Nova seriia. T. 4: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS–MVS, MDB–KDB (1943–1959) [The struggle against the UPA and the nationalist underground: information documents of the Central Committee of the CP (b) U, regional party

committees, NKVD–MVD, MDB–KGB (1943–1959)] / uporiad. Anatolii Kentii, Volodymyr Lozytskyi, Iryna Pavlenko]. Kyiv; Toronto: Litopys UPA, 2002. Kn. 1: 1943–1945. 596 s. [in Russian].

18. Litopys Ukrainskoi Povstanskoï Armii. Nova serii. T. 5: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS–MVS, MDB–KDB (1943–1959) [The struggle against the UPA and the nationalist underground: information documents of the Central Committee of the CP (b) U, regional party committees, NKVD–MVD, MDB–KGB (1943–1959)] / uporiad. Anatolii Kentii, Volodymyr Lozytskyi, Iryna Pavlenko]. Kyiv; Toronto: Litopys UPA, 2002. Kn. 2: 1946–1947. 572 s. [in Russian].

19. Litopys Ukrainskoi Povstanskoï Armii. T. 19: Hrupa UPA “Hoverlia”. Spomyny, statii ta vydannia istorychno-memuarnoho kharakteru [Hoverla UPA Group. Memoirs, articles and publications of historical and memoir nature] / uporiad. Petro Sodol. Toronto; Lviv: Litopys UPA, 1992. Kn. 2. 360 s. [in Ukrainian].

20. Mirchuk P. Ukrainska povstanska armii. 1942–1952. Dokumenty i materialy [Ukrainian insurgent army. 1942–1952. Documents and materials]. Miunkhen: Tsitseron, 1953. 319 s. [in Ukrainian].

21. Mirchuk P. Ukrainska povstanska armii. 1942–1952. Dokumenty i materialy [Ukrainian insurgent army. 1942–1952. Documents and materials]. Lviv: Prosvita, 1991. 448 s. [in Ukrainian].

22. NKVD–MVD SSSR v bor’be s banditizmom i voozruzhenny’m natsionalisticheskim podpol’em na Zapadnoj Ukraine, v Zapadnoj Belarussii i Pribaltike (1939–1956) [NKVD–MVD of the USSR in the fight against banditry and the armed nationalist underground in Western Ukraine, Western Belarus and the Baltics (1939–1956)]. Sbornik dokumentov. / sostaviteli: N. I. Vladimirczev, A. I. Kokurin]. Moskva: Ob’dinennaya redakciya MVS Rossii, 2008. 640 s. [in Russian].

23. Organy gosudarstvennoj bezopasnosti SSSR v Velikoj Otechestvennoj vojne. T. VI: Pobeda (1 yanvarya – 9 maya 1945 g.) [State security bodies of the USSR in the Great Patriotic War. Volume VI: Victory (January 1 – May 9, 1945)]. Moskva: Kuchkovo pole, 2014. 560 s. [in Russian].

24. “Osoby’e papki” Stali’na i Molotova pro natsi’onal’no-vizvol’nu borot’bu v Zakhi’dni’j Ukraini’ u 1944–1948 rr. [“Special folders” by Stalin and Molotov on the national liberation struggle in Western Ukraine in 1944–1948] / uporiad. Yaroslav Dashkevich; Vasil’ Kuk. L’vi’v: LA “Pi’rami’da”, 2010. 594 s. [in Russian].

25. Pogranichny’e vojska SSSR 1945–1950. Sbornik dokumentov i materialov [Border troops of the USSR 1945–1950. Collection of documents and materials] / red. izdat. A. G. Sinel’nikov]. Moskva: Nauka, 1975. 760 s. [in Russian].

26. Rusnachenko A. Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [The people are upset: the National Liberation Movement in Ukraine and the national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo “Pulsary”, 2002. 519 s.

27. Serhiichuk V. Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944–1953 rr. Novi dokumenty i materialy [Ten turbulent years. Western Ukrainian lands in 1944–1953. New documents and materials]. Kyiv: Dnipro, 1998. 944 s. [in Russian].

28. Serhiichuk V. Ukrainskyi zdvyh: Volyn. 1939–1955 rr. [Ukrainian shift: Volyn. 1939–1955] Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2005. 840 s. [in Russian].

29. Serhiichuk V. Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939–1955 rr. [Ukrainian shift: Prykarpattia. 1939–1955]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2005. 840 s. [in Russian].

30. Ukrainskie natsionalisticheskie organizacii v gody’ Vtoroj mirovoj vojny’ [Ukrainian nationalist organizations during the Second World War]. Dokumenty’: v 2 t. / pod red. A. N. Artizova. Moskva: Rossijskaya politicheskaya e’nciklopediya (ROSSPE’N), 2012. T. 2: 1944–1945. 1167 s. [in Russian].

31. Shankovskyi L. Ukrainska Povstancha Armii [Ukrainian Insurgent Army]. Istorii ukrainskoho viiska (1917–1995) / uporiad. Yaroslav Dashkevych. Lviv: Vydavnytstvo “Svit”, 1996. S. 482–695 [in Ukrainian].

32. Shankovskyi L. UPA na Stryishchyni. Stryishchyna [UPA in the Stryi region. Stryishchyna]. Istoryko-memuarnyi zbirnyk Stryishchyny, Skilshchyny, Bolekhivshchyny, Dolynshchyny, Rozhnityvshchyny, Zhuravenshchyny, Zhydachivshchyny i Mykolaivshchyny. Niu-York; Toronto; Paryzh; Sydney, 1990. T. 1. S. 193–218 [in Ukrainian].

33. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO Ukrainy).